

## IV. Література XX ст.

### Тема 16. Ольга Кобилянська (1863 — 1942)

Ольга Юліанівна Кобилянська — «велика українська письменниця, бо час нічого не заподіяв її творам, а тільки утвердив їх у нашому народі» (Василь Земляк); «Пишна троянда в саду української літератури» (М. Старицький).

Письменниця опрацювала в українській прозі нову тему: доля освіченої дівчини, яка не може змиритися з бездуховністю міщанського середовища, в її творчій праці важливу роль відігравали особисті переживання і враження.

Перші свої твори О. Кобилянська писала німецькою мовою. Пізніше їй дорікали за німецький спосіб мислення, залежність від німецької класики. Але і в ранніх, німецькомовних, і в пізніших, уже україномовних, творах простежується образ авторки, багатий світ її спостережень і почуттів, винесених з реальної дійсності.

І. Франко не випадково поставив Ольгу Кобилянську на чолі «нової школи» в українській літературі: у її творах вперше поведінка людини пояснювалася внутрішніми, психічними імпульсами. Глибока таємниця людської душі відкрилася читачеві.

#### «Земля»

**Рід літератури:** епос

**Тема:** трагедія братовбивства, що сталася в селянській родині Федорчуків.

**Ідея:** пошук причини братовбивства, «земля повинна бути для людини, а не людина для землі», віра в перемогу світлих начал життя.

**Герої:** родина Федорчуків: Івоніка, його дружина Марійка, сини: старший — Михайло, молодший — Сава; Анна — кохана Михайла, Рахіра — двоюрідна сестра Михайла і Сави, кохана Сави.

Композиційно твір складається з 32 розділів.

Розповідь ведеться від третьої особи.

**Проблематика:**

- сакральні-мистичний зв'язок людини і землі;
- влада землі над людиною;
- фатуму, влади долі над людиною;

- життя і смерті;
- злочину і спокути;
- любові й ненависті;
- сумлінної праці на землі як священного обов'язку, єдиного засобу і виправдання буття селянина.

**Художній напрям, стиль:** модернізм, символізм.

Недалеко від ріки Серету на Буковині простяглося село Д. Навкруги нього — рівні поля, а із заходу — великий панський ліс. Оддалік видніються ще невеликі ліски.

Багато господарів їздили на заробітки до Молдови, тому хати й подвір'я занедбані. А от хата Докії, дружини заможного ґазди Василя Чоп'яка, вигідно виділялася серед сільських хат охайністю, ладом і чистотою, садком та квітником. І все це завдяки господині. Сам господар був пиякою, зневажав жінку й бив її, продавав потихеньку свою землю. Докія, відчуваючи, що втрачає щодень сили і здоров'я, вирішує віддати заміж свою молоду єдину доньку Парасинку, щоб бути спокійною за її долю. Найкраще б їй підходив син заможних ґаздів Михайло, але тому йти в армію. Тоді мати вирішила, що віддасть Парасинку за Тодорику, не дуже гарного, але непитушого, хазяйновитого й багатого хлопця. Дівчина зі сльозами піддалася на умовляння матері.

Відбувається весілля. Дружбою у Тодорики був Михайло. Усі дівчата крадькома на нього задивлялися, серед них і тиха панська най мичка Анна. Старий Івоніка Федорчук говорив Докії, що жалкує за такою невісткою, як Парасинка. Тим більше, що й землі їхні поряд. У нього два сини, але зовсім різні. Михайло працьовитий і чемний, а Сава байдужий до господарства, не любить землі. То він і не одержить її, якщо не зміниться. Адже земля «підпливла нашою кров'ю і нашим потом. Кожна грудка, кожний ступінь може посвідчити, як наші крижі угиналися тяжко, дороблюючися її, як часто голодом і холодом ми годувалися, аби зароблене не йшло на кусник хліба, але на неї, на грудочки її!» Івоніка розказував, як вони з жінкою працювали на будівництві, залишили там здоров'я, як шкодували для себе кусника м'яса й ложки молока, обертали все в гроші, щоб купити побільше землі. То хіба ж можна «так легко випускати з рук те, чого так тяжко дороблялося?»

Докія дивиться, як гуляє Михайло, і з жалем питає, чому той має йти до служби. Івоніка признається, що має триста ринських і радо віддасть їх, щоб відкупити сина від служби. Піде до жида й домовиться. А коли

будуть біля нього такі молоді робочі руки, як у Михайла, то все повернеться йому.

Була весна. Івоніка з Михайлом пішли до міста, а Сава — наглянути в полі бурдеї, де була худоба. Хлопець із неприязню подумав про старшого брата — вказує йому, повчає. Ну й що, що любить чорнооку Рахіру? Хай його батько й посварився з батьком Рахіри Григорієм за фальшиве свідчення того, але він, Сава, у тому не винен. І нічого, що Рахіра йому родичкою доводиться — він гріхів не боїться. Сава любив стріляти, тішився, коли попадав у звірину чи пташину, не думаючи, потрібні вони йому чи ні. Думав, як добре, що Михайла візьмуть до війська, тоді йому не треба буде критися, йдучи до Рахіри.

Марійка жила у згоді зі своїм чоловіком, поважала його. Була доброю господинею, але заощаджувала на всьому, тому в селі її звали скупю. Це її злило. Як не витрачає часу за балаканиною, не роздаровує добро, їсть просту їжу — то вже й скупа? Зате скільки в неї добра в скринях, придбаного для своїх дорогих дітей! Журилася, що Михайлові треба йти в армію. Побігла до ворожки, і та їй нагадала великий жаль, що бідним роздаватиме своє добро й од людей ховатиметься, а те, що наймиліше, піде од неї далеко, те, що далеке, стане близько до серця.

І Сава був високий на зріст. Його обличчя можна б назвати гарним, якби не холодний блукаючий погляд великих сірих очей. Хлопець прийшов додому, так і не напоївши худоби, бо зголоднів. Мати Почала його лаяти, що не дбає про худобу й господарство, що ходить до безпутної дівчини, сказала, щоб ішов туди, звідки прийшов. Сава набрав яєць, вкрав курку й пішов до Рахіри.

Прийшли з міста Михайло й батько, сказали, що хлопцеві все Ж доведеться йти до війська, бо жид, з яким Івоніка домовився про відкуп і якому дав гроші, десь зник.

Наступного дня батько з Михайлом орали волами землю. Івоніка дивився на сина й не міг надивитися. Заговорили про Саву. Михайло сказав, що треба з ним суворіше, розповів, як той гостро йому відмовляв, ще й якимось зіллям ворожив.

Зійшлися на тому, що Сава молодий, дурний, його підмовляє Рахіра, ось коли Михайло піде до війська, він буде допомагати батькам і порозумнішає. Син порадив батькові продати частину худоби, щоб легше було хазяйнувати, але Івоніка надумав, що саме з цими волами його старший син розпочне разом з молодою дружиною своє господарство.

Був травень. Михайло був у бурдеї, пас волів, дивлячись на них, як на рідню, особливо, коли дізнався, що вони призначені йому. І думав про панську робітницю Анну, яку таємно любив. Вона наймичка, до міста не поїде, та це їй і не дозволить лиха мати, яка тільки й знала, що забирати в неї зароблені гроші, Брат теж вимагав грошей і бив, як не мала їх.

Вперше Михайло побачив Анну на панському подвір'ї, як разом лузали кукурудзу. Анна була гарна, скромна, знала багато різних робіт, не дозволяла хлопцям сороміцьких жартів при собі. Усі її дуже поважали.

Другого разу Михайло бачив дівчину, як ішов до крамниці по сіль. Анна допомагала матері чистити горох, а та почала скаржитися хлопцеві на невдячних дітей. Михайлові було дуже жаль Анночки, яку так несправедливо лаяла її погана мати.

Після того Михайло став бачити Анну частіше, коли мав справу на панському дворі. Була вона інша, ніж сільські дівчата, — ніжніша й тонких звичаїв, охайніша. Товаришувала тільки з дочкою Докії Парасинкою. Сільські хлопці мало нею цікавилися, бо була бідною, не мала ні землі, ні грошей.

Анна і сама не знала, як її душею заволодів Михайло. Був він добрий до неї і не так, як інші. Багатий, а говорив, як з рівною собі.

Одного разу Анна поверталася з грибами з лісу, припізnilася Тут на стежці її чекав Михайло. І зізнався, що давно її любить, хоче мати за жінку. Анна не сподівалася такого щастя і теж призналася, що любить Михайла. Вони вирішили поки що не зізнаватися нікому. У цей час дівчині здалося, що із «сусіднього» ліска на них летить щось темне з вогняними очима. Вона злякалася, заплакала, перед чуваючи щось недобре, а парубок заспокоював її й розраджувати словами.

А в цей час Сава прокрадався до Рахіри. Він приніс їй з дому крадькома взяті борошно й сир. Вони почали розмовляти, лаяти батьків Сави й брата, які все повчають хлопця. У Рахіри Сава почував себе вільно, робив, що хотів — пив, палив тютюн. Рахіра мала над ним якусь силу, казала слухати її, тоді буде він, Сава, багатим ґаздою, а вона — його ґаздинею.

Настав жовтень. Федорчуки із сумом та плачем проводжали Михайла. Хлопець теж із жалем прощався з худібкою, з полем, зі стежиною, де стрічався з Анною. Зброї він не любив з дитинства і вважав її чимось скритим та небезпечним.

Михайло звик до спокою і ритму, спорідненого з природою, а місто з його гамором та поспіхом знесилювало його душу.

Минали тижні, а Михайло ніяк не міг звикнути до життя в казармі, у нього навіть закралася думка про дезертирство. Батько приходив тепер майже щотижня, приносив домашні гостинці, розраджував, умовляв. Дикі порядки армійської служби були нестерпні для Михайла, особливо після того, як капрал примусив жовнірів (Вилизувати сміття з підлоги в казармі. Щодня була якась новина: «там один умер, тут побив кінь якогось на смерть... там якийсь стратився...». Якось на солдатах узимку випробовували намети. Ті виявилися непридатними, й багато новобранців ледь не загинули вночі через мороз.

Мати гнівалася на Саву й казала, що він не отримає землі, якщо буде знатися з Рахірою. Сава виказував, що батьки люблять Михайла більше і дбають лише про того, а він зробить так, як сам захоче.

Пани виїхали до міста, Анну ж мати з ними не пустила. Тепер дівчина служила у попових панночок. З Михайлом вони бачилися на Великодні свята. Хлопець просив її потерпіти й почекати, поки він прийде зі служби, тоді всім і скажуть про себе.

Минув рік. Усе було так само — Федорчуки працювали біля землі, на свята очікували сина й переживали та плакали за ним. Якось Па маневрах у спеку біля криниці Михайло випадково штовхнув лейтенанта, і той так побив парубка, що не можна було й пізнати.

Анна пішла на прощу й дуже щиро молилася. Люди хвалили — яка побожна, а потім виявилось, що має гріх — от-от стане матір'ю. Усі дивувалися, мати й брат лютували, але не дізналися, хто батько майбутньої дитини. Тоді вигнали з дому. Оскільки не було в неї товаришок, то прийняла її прихильна до неї Докія й пообіцяла не кидати в тяжкій годині.

Анна пасла худобу, шила й чекала Михайла, який вирішив, що скаже батькам про одруження на день свого патрона — святого Михайла.

Якось Рахіра зустріла Анну, почала розпитувати її, намагаючись щось дізнатися про батька дитини, переповідала сільські плітки. Анна розлютилася й сказала, що про Рахіру думають у селі. Дівчата так посварилися, що Анна навіть ударила Рахіру й сказала, що Івоніка й Марійка ніколи не згодяться на невістку-чарівницю й ледащицю. Рахіра поскаржилася Саві й сказала, щоб покарав її кривдницю.

Через деякий час Анна зустріла на стежці Саву, глянула в його страшні очі й зомліла. За чотири дні до святого Михайла в Івоніки трапилося

нещастя. Собака напав на теля, те злякалося, стрибнуло через пліт і розпороло собі живіт. Худобину довелося дорізати. Це звіря призначалося Саві, й він був прикро вражений та засмучений.

Вирішили з Михайлом піти в сусідній панський лісок уночі, щоб набрати дерева й відремонтувати огорожу. Михайло, який був у відпустці, не хотів іти, бо вважав це за крадіжку, але пішов.

Вранці Марійка клопоталася по господарству, чекала синів, щоб хто із синів прийшов забрати їжу. Але побережник (лісник) приніс страшну новину — Михайло лежить у ліску застрелений. Мати, в чому була, кричачи, кинулася туди. Швидко зібралася громада й жахалася — кому Михайло завадив, кому він ворог?

Івоніка того дня рано-вранці пішов до міста у справах, швидко все залагодив і, не відпочиваючи, потягся додому, бо на душі був якийсь неспокій. Наче грім ударив, коли побачив мертвого сина на возі. По хвилі спитав, де Сава (а його не було!), та вмовк.

Багато людей зібралося в хаті. Всі плакали за добрим хлопцем. Та ось ледве ввійшла Анна й кинулася до Михайла. Батьки сполошилися, вони не вірили, що їхній син і є батьком майбутньої дитини Анни. Це був сором. Вони почали проганяти жінку, а та кинулася до Сави з криком, що той убивця. Марійка кричала на неї, гнала геть з хати, а на Михайлові виступила свіжа кров. Одна свічка впала, покотилася й загасла біля ніг Сави.

Батько вийшов на двір і став гаряче молитися. Він зрозумів, що «за землю підняв Сава руку на свого брата, лиш за землю! Що іншого тут не могло бути, а чужий не сповнив свого страшного злочину. Як одинак надіявся колись дістати всю землю». Але як сказати на власного сина, що — вбивця?

Другого дня приїхала комісія. Встановили, що стріляли зблизька, що він був би живий, коли б вчасно надали поміч. Коли розпитували людей, Сава був блідий і трясся, мов у пропасниці. Лікар звернув на нього увагу, подумав, чи не холера, бува. Підійшов і побачив на білих шароварах у того крапельки крові. Сава пробелькотів, що це від зайця. Саву запідозрили, обшукали бурдей, але нічого не знайшли. Коли робили розтин тіла Михайла, викотилася куля, і батько непомітно її підібрав. Він її упізнав — такими кулями користувався лише Сава. Але Івоніка не міг стратити й другого сина... Саву забрали до міста.

Судді наказали ховати того ж дня, хоч як батько не просив відкласти це до завтра. Пишне поховання відбулося, а поминки робили в тому ж лісі, де загинув хлопець.

Анна народила близнят, двох хлопчиків. Докія потримала її в себе до весни, потім Анна мусила піти на роботу. За намовою Докії вирішила піти до батьків Михайла, може б, вони прийняли до себе хоч одного онука, але Марійка вигнала жінку із соромом і клятьбою.

На Різдво, коли Марійка була сама в хатині, підійшов якийсь чоловік під вікно й сказав, що бачив, як брати йшли разом до лісу, а говорить він це тому тільки тепер, бо не хоче мати каменя на душі.

Через брак доказів Саву відпустили, і він знову пішов до Рахіри, кажучи, що не потребує батьківської землі, піде з жінкою на заробітки до Молдови. Анна носилася з божевільною думкою вбити Саву, і той однієї її боявся, став навіть до церкви ходити. Вона кидалася на нього, як тигриця, де б не зустріла. Та померли близнята Анни, і вона майже збожеволіла, бродила полями безтямна, заходила до хат, не пізнаючи нікого. Зайшла й до Івоніки. Той тяжко картав дружину, що не прийняла онуків. Адже ж вона була Михайловою, і не просто так люди з розуму від жалю сходять. Після того Анну відвезли до шпиталю, і село внесло за неї кошти. Пройшло шість років. Івоніка й Марійка працювали на землі, як Н раніше, і все йшло за Михайлову душу — годували обідами бідних. Саву відділили, дали половину хати в селі, а землею не наділили — хай сам заробляє її. Марійка сама прийшла до думки, що Сава — братовбивця, й почала його ненавидіти та клясти, а Рахіру лаяла й била, де зустрічала. Петро, Докіїн брат, став лісником і одружився з Анною. Живуть уже п'ять років. У хаті рівновага й лад, невтомна праця й твердий ясний розум. Петро аж помолодшав. Народився у них хлопчик. Надумали його віддати до школи, щоб не прив'язувався до землі, бо не кожного вона щастям наділяє. Івоніка потайки від Марійки записав на хлопця найкращий лан Михайла.

Для Анни з Петром їхня дитина — найбільша втіха, виповнення їхніх надій та мрій.

«Людина» (не входить до програми ЗНО)

Жанр: повість.

Історія написання

У 1887 р. з'являється оповідання «Вона вийшла заміж», присвячене Наталії Кобринській - відомій у Галичині письменниці й громадській діячці, ініціаторові створення Товариства руських жінок, яке розгорнуло широкий феміністичний рух.

У 1891 р. в селі Димка на Буковині Ольга Кобилянська пише повість «Людина» як досконало перероблену редакцію оповідання «Вона вийшла заміж»

У 1894 р. повість вийшла в журналі «Зоря».

Тема твору - зображення життя освіченої бідної жінки в глухому провінційному містечку. Мрії Олени постійно розбиваються об мур обивательських уявлень: усі доводять, що жінка має бути тільки придатком і прикрасою чоловіка.

Ідея твору - треба створити такі умови, так змінити лад, щоб кожна людина, особливо жінка, змогла відчутти себе справді людиною і знайти своє місце в житті.

Персонажі: родина Ляуферів (батько, мати та їхні діти: Олена, Ірина, Геня, син Герман-Євген-Сидор, студент-медик Стефан Лієвіч (коханий Олени), Фельс (майбутній чоловік Олени), Маргарета (вчителька).

### Зміст

У центрі повісті - молода дівчина Олена, яку не розуміють ні в родині, ні в містечковому середовищі, оскільки Олена багато читає, тонко відчуває красу в природі, людині, мистецтві, їй доводять, що жінка має бути придатком чоловіка. Дівчина протестує. Її підтримує студент-медик Стефан Лієвіч, який після навчання у Швейцарії по-новому дивиться на суспільне життя. Він доводить, що майбутнє жінок — у їхніх руках, що освіта спрямує їх на нові шляхи.

Але смерть однодумця залишає Олену в самотності.

Щоб покращити матеріальне становище родини, Олена погоджується вийти заміж за лісничого Фельса. Але в розпачі дівчина сама в себе запитує: «І чим... оправдається? Що вона людина?..»

Повість «Людина» справила великий вплив на розвиток феміністичного руху Галичини.

Емансипація - звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень.

Фемінізм - жіночий рух другої половини XIX ст. за зрівняння жінок у правах з чоловіками.

### Стислий переказ твору

Пан Епаміондас Ляуфер (у деяких виданнях - Ляуфлер) - цісарсько-королівський радник, він мав велику повагу, вплив і немалі доходи. Була у нього і слабка сторона - пристрасть до спиртних напоїв. Але цього поки що ніхто не помічав.

У Ляуфера було чотири доньки і один син Герман-Євген-Сидор, якого батько любив до нестями, вважав своїм майбутнім. Мати так само обожнювала сина, не раз у мріях бачила

його лісовим радником в елегантній колясці поруч із багатою жінкою. А те, що син не любив учитися, матір не дуже засмучувало. Вона ненавиділа «висушених тверезих професорів», які мучили її синочка, називали упертим і злим.

Тим часом підросли доньки. Природа не обділила їх красою, а пані радникова посилала, як водиться, вчитися французької мови й музики. Оскільки батько займав високе становище у суспільстві, то в дівчат не було відбою від женихів. Одне непокоїло матір: дві середні дочки, Олена й Ірина, любили читати серйозні книги. Особливо Олена. А потім ще й так палко розказувала про них молодим людям, що юрбою її оточували. При цьому сперечалася, і в її устах звучали такі пекучі й небезпечні слова, як «соціалізм, натуралізм, дарвінізм, питання жіноче, питання робітницьке...»

Мати не спала ночами з тривоги, що дівчина хоче йти зовсім не тим шляхом, який призначено природою. А слова доньки про «рівноправність між людиною і жінкою», про те, що жінкам треба вчитися і самим себе забезпечувати, викликали у неї сором і лють. Про таку небезпечну поведінку Олени, яка «губить легкодушно свою будучину і відстрашує від себе і від других сестер женихів», говорили й товаришки пані радникової. Вони радили їй заборонити Олені читати книги і висловлювати подібні крамольні думки. Сміялися: «Хто ж буде дома їсти варити, наколи жінка стане до уряду ходити? Хто буде порядкувати, прати, шити? Невже ж мужчина?»

Однак мати нічого не могла вдіяти з Оленою і не наважувалася застосовувати силу. Тим більше, що за нею, «як тінь», піднімалася сестра Ірина і завжди знаходила слова, щоб заспокоїти матір і виправдати вчинки сестри. До них інколи приєднувався й молодий чоловік, студент-медик Стефан Лієвич, який приїхав додому на канікули.

Чого він тільки не розповідав! А його слухали, ніби апостола правди. Про те, що в Швейцарії вже давно поширилася жіноча емансипація, що жінки навчаються в університетах, прагнуть бути самостійними і рівноправними з чоловіками. Тут же він побачив «сонне Царство», а якщо якась жінка намагається «збудити сонну сестру», її висміюють і засуджують, як, наприклад, Олену. Йому за це навіть соромно. Олена відповідала, що це наслідок «нешасного виховання та вкоріненого пересвідчення, що думати-знати пристойть мужчині, а жінці має воно служити за оздобу».

Мати ненавиділа Лієвича ще й за те, що він ніколи не знаходив доброго слова для її сина, а, навпаки, при кожній нагоді «читав нотації» за його недостойну поведінку і лінощі.

\*\*\*

Пізній вечір після великодніх свят. Було тихо, тільки чувся шум гірської річки. Навколо величаво піднімалися Карпатські гори, верхівки яких магічним сяйвом освітлював місяць.

З невеличкої хатини вийшли Олена і Лієвич. Сьогодні у них прощальний вечір, бо Стефан змушений поїхати на два роки, щоб закінчити навчання. Вони не знаходять слів, щоб висловити свої почуття. Він просить її говорити, щоб назавжди запам'ятати голос коханої. Вона з усміхом питає, що, може, йому ще й присягу на вірність зложити? Стефан говорить, що вірить не в присяги, а у силу любові. Олена відповідає, що полюбила з

першої хвилини, коли зрозуміла, що він говорив правду, не боявся ніколи і нічого. І з другої хвилини, коли переконалася, що він цільна натура, «задивлювався на жінок не очима нинішнього брудного егоїзму, а людини людяної...», їй подобається і те, що не перетворював себе в «модну мавпу», не дуже дотримувався умовностей «світського життя».

Стефан висловлює жаль, що родина Олени його не терпить і може присилувати її вийти заміж за когось, на їхню думку, достойнішого. Але Олена відповідає, що цього ніхто не може зробити проти її волі і просить вірити в любов, а поки що їхні заручини - таємниця.

Пристрасно прощаються, цілуючи руки і просячи один одного триматися ці два роки розлуки любити й вірити.

\*\*\*

Прийшли нові часи і принесли радникові великі клопоти.

Хоч для сина Германа-Євгена-Сидора наймали репетитора, він щоразу приносив за кожне півріччя все гірші і гірші свідоцтва. Батько лютівся, а сестри ховали брата, поки не пройде батьків гнів.

Після закінчення навчання Герман-Євген-Сидор поїхав на однорічну військову службу. Разом з ним відійшло і щастя родини Ляуферів, бо незабаром стало з'являтися безліч векселів за борги сина. Пан радник же все частіше затримувався у кав'ярнях, інколи там і ночував. Його «слабка сторона» перемогла.

Лікар жаліє приятеля і говорить, що у нього ж іще дві незабезпечені доньки. Йому заперечують, що дівчата, вийшовши заміж, самі себе забезпечать. Адже Олена уже, мабуть, заручена з ким? Батько відповідає, що донька не хоче за нього заміж, бо не любить. Ляуфера підняли на сміх, сказали, що у нього вдома «бабське панування» і що це неприпустимо, щоб дівчина відмовлялася від заміжжя лише з причини нелюбові. І раніше вибирали собі жінку за домовленістю, та й нічого - звалили, жили добре, тим більше, що ланка - як «молодий кінь», «почує сильну, залізну руку, так і подається».

Коли йшли додому, лікар запропонував радникові поговорити з Оленою, кажучи, що вона добра, шляхетна і не захоче, щоб родина страждала від бідності. Аби лиш забула того... І тільки тут батько дізнався, що його донька зустрічалася зі Стефаном Лієвичем, навіть була таємно заручена. Потім трапилося нещастя: молодий чоловік «набрався десь у шпиталі тифу й помер», Олена тяжко переживала, навіть захворіла, тому й звернулася за порадою до лікаря і змушена була йому все розповісти. Батько дуже образився, що останнім про це дізнався, і попросив свого товариша поговорити з дочкою, умовити її.

Лікар прийшов поговорити з Оленою. Батьків приятель став говорити, що дівчина повинна думати не лише про свої почуття, а й про обов'язки перед родичами. Олена гостро відповіла, що «не може інакше збирати, як сіялось» і що батьки самі винні у негідній поведінці її брата. Тоді лікар вирішив викласти всю гірку правду: «всі вони

знищені, ... її батька через якусь-то суму, котру мав у себе в сховку й котрої не доставало, віддаляють зі служби».

Олена вражена, але каже, що вона була до цього готова. І не бачить виходу з такого становища. Тоді лікар підказує — вийти заміж за К-ого, який незабаром проситиме її руки. Дівчина категорично відмовляється, бо не любить його: «А подружжя без любові се, по моїй думці, брудні відносини». Старий чоловік аж розсердився, доводячи, що їм нікуди дітися, якщо не прийде звичайна місячна платня, адже старша сестра сама має дітей і до того ж скупувата, на платню Ірини - вчительки музики - теж не проживеш. І хто ж буде доглядувати батьків, адже вони вас вигодували, виростили? Олена відповідає, що хоче сама заробляти на хліб і ділитися з родичами. Сказала, що вона має розважливий критичний розум і не зверне «з раз обраного шляху», готова боротися з незгодами життя, бо вона - людина.

\*\*\*

Через два тижні відбулася серйозна розмова батька й Олени з приводу її відмови вийти заміж за К-ого. Олена сказала, що «ніяка сила світу не стопче в мені мислячої самостійної людини» і що вона ніколи не буде жити брехнею. Батько знову почав кричати і проклинати дочку, кажучи, що вона все одно підкориться йому, тому що ще неповнолітня.

## II

До тієї самої хатини, звідки вони з Лієвичем виходили три роки тому, прямувала тепер Олена. Тут жила стара вчителька Маргарета, щира порадиця і подруга Олени.

У кімнаті були затишок, спокій і звучала музика Шопена. Олена, як вона це часто робила, тихенько сіла в крісло і поринула у спогади. Саме під таку музику Стефан і зважився сказати їй про свою любов.

Пізніше стара дама закінчила грати й увійшла зі світлом до кімнати. Вона не здивувалася несподіваній гості, бо так бувало часто. Олена сказала, що хоче написати листа К-ому, щоб він не приходив просити її руки, не принижувався, адже вона його не любить і відмовить. Маргарета почала умовляти Олену підкоритися, доводила, що К-ий - непоганий молодий чоловік, вона незабаром звикне. На це Олена гостро відповіла, що це «егоїст і чоловік гордий», а вона не є тією, котра «могла зносити на своїм карку панування другого». Стара вчителька відповіла з жалем, що такі думки не доведуть до доброго, адже ж зовсім не краще бути самотнім, нікому не потрібним, та ще й у бідності. То ж треба вітати К-ого «як свого ангела-спасителя». Олена відповіла, що цього не буде ніколи, краще вмерти: «моральна нужда і абсолютна бідність - се одне й те саме. Наслідки їх однакові». І просить паперу, щоб написати листа К-ому з відмовою.

Жінки попрощалися холодно і німо. Вони обидві зрозуміли: щось їх роз'єднало після цієї розмови.

\*\*\*

Чаша горя, яку довелося випити родині Ляуферів, ще була неповна. Герман-Євген-Сидор закохався, але дівчина залишилася глухою до його почуттів і відмовилася стати його дружиною. Хлопець не знайшов ніякого іншого виходу, як вистрілити собі в лоб.

Невдовзі радника усунуто зі служби, і гарні, золоті часи залишилися в минулому.

Найстарша дочка Ляуфера вийшла заміж за старого, але багатого чоловіка і проживала далеко від родичів, раз чи двічі на рік пишучи листи. Сестри не були між собою близькі, тому Олені було важко писати листа з проханням дати в оренду частину поля за містом, що належала зятеві.

Відповіді чекали довго, нарешті зять погодився на не вигідних для Ляуферів умовах, але діватися було нікуди. Родина виїхала в село. Найменшу сестру старша забрала до себе - доки звикне.

\*\*\*

Минуло п'ять років з того часу, як Ляуфери проживали на селі, відлучені від інтелігентного світу, від усякого товариства. Життя їх було тихе та сумне, приправлене бурхливими вибухами пияцтва Ляуфера.

Тепер головувала в родині Олена. На її плечах «спочивав гаразд цілої родини». Адже Ірина вийшла заміж, але повдовіла і повернулася додому, а наймолодша, Геня, жила у родині старшої, де привчалася до господарювання.

\*\*\*

«Немає тяжчої кари для молодого живого духу, для бистроумних, енергійних, а надто ідеально уложених натур - як таке життя». Олену лякало, що й вона незабаром перейде в розряд людей байдужих, котрі турбуються лише про «фізичний добробут», тобто матеріальний достаток. Вона билася, «як той спійманий орел», у пошуках виходу з цього становища, але не бачила його.

Олена задивилася на мурашник, що був поблизу неї і пригадала статтю відомого російського критика Д. Писарева «Бджоли». Як багато почуттів піднімалося в її душі колись проти «трутнів». Тепер вона читала дуже рідко.

Найстарша сестра писала, що хоче продати землю, яку вони орендують, то ж хай задалегідь домовляються з новим господарем, інакше через рік опиняться без оселі.

Пані радникова, колись «гарна і горда жінщина», зломилася. Коли Олена розповіла їй про лист, та лише заплакала. Ірина часто хворіла, а найменша сестра, уже доросла, повернулася і тяжко працювала на полях нарівні з чоловіками. Сподіватися на чийсь допомогу чи пораду було нічого, тому Олена й не розповіла родині про негативну відповідь нового господаря землі, а намагалася вже вкотре сама знайти вихід.

\*\*\*

Олена познайомилася з лісничим, який підвіз її своїми кіньми. Новий знайомий розповів, що залишається на службі у барона, що купив ще одне село і замінив, собі коня. Фельс радо пообіцяв навчити Олену правити кіньми і навіть дав у її розпорядження свій візок. Вона взяла повід, а молодий чоловік сказав, що треба тримати сильно, а це для жінки з її ніжними руками важко. Тоді Олена, не соромлячись, сказала, що цими ніжними руками вона витягає п'ять-шість відер води для худоби, якщо цього нікому зробити. Фельс здивований прямою дівчини.

Раптом коні рвонули вбік і ледь не перевернули візок. Фельс ухопив повід твердою рукою і люто вдарив коней. Потім повернувся до неї і м'яким голосом спитав, чи вона не злякалася. Олена відповіла, що стала боязлива, бо рідко виїжджає. Усі коні при роботі, а чужих просити не хоче. Фельс сказав, що мусить щодня виїжджати своїх коней, тому може їх давати їй. Однак Олена зауважила, що сама не поїде; зійшлися на тім, що виїздитимуть разом.

\*\*\*

Через чотири дні в ту саму пору Фельсів візок знову зупинився перед помешканням Ляуферів. Фельс привіз дівчину додому. Олена була стомлена, але привітним і лагідним голосом просила його приходити ще.

\*\*\*

Після цієї прогулянки Олена стала сумна, мовчазлива. З домашніми поводитися роздратовано, навіть різко.

Ірина сказала Олені, що ніби стало помітним, як Фельс ставиться до Олени. При цьому додала, що «він добрий чоловік, але дуже обмежений...» Та підхопила: «Так, так, але все ж таки він має доходи; а головна річ: він добрий чоловік!...»

Олена стала думати про Фельса, намагаючись віднайти у ньому щось привабливе для себе. Але не знаходила, хоч вірила, що його любов не могла не вплинути на неї. «Любов має те в собі, що наколи походить від симпатичних осіб, викликає і в нас настрій, подібний до любові...»

\*\*\*

Олена часто стрічалась із Фельсом, причому на самоті. А якщо хтось із родини з'являвся вдома, ставала мовчазною і шукала собі заняття на кухні.

Коли випав сніг, лісничий почав приїжджати щонеділі і забирати усіх на прогулянку. Часто бувало, що катав саму Олену, щохвилини питаючи, чи їй не холодно. Він зовсім втратив свою сміливість щодо неї, а вона, навпаки, - говірлива, весела, зовсім ним заволоділа. Інколи він починав розмову про щось, не передчуваючи, що говорить проти її поглядів. Олена спиняла на ньому гордий, холодний погляд, і він бентежився.

Одного разу Фельс ледь їй не освідчився, а вона відштовхнула його такими різкими словами, що той, мало не заплакавши, подався геть. Потім перепрошувала його, говорячи, що вона дуже нещасна.

\*\*\*

Того самого дня після обіду зійшлися гості, запрошені Оленою і її родичами: старі вчителі з синами, надлісничий, священик з родиною і молодий Фельс. їли «свячене», бажали добра, здоров'я, потіхи з дітей та онуків. Потім старі бажали молодим, а молоді - самі собі. Тоді старші, розчулені, залишили «любу молодіж» саму.

Ніхто так не міг гордитися у той день своїм гумором, як Олена. Очі сяяли, коси спустила на плечі, здавалася набагато молодшою. Фельс не зводив з неї очей, і вона не полишала його увагою. Усі присутні милувалися і говорили, що з них вийде добра пара.

Фельс пристрасно запропонував Олені стати його дружиною. Вагаючись в душевній боротьбі, вона погодилася.. Фельс, почувши це, кинувся обіймати і цілувати Олену, а вона мовчки зносила ті любові.

Уночі Ірина гірко ридала, благала, щоб Олена не робила цей крок проти своєї волі.

На що та відповіла: «Хто питає про правду або про любов? Врешті я була між вами найсильніша, то хрест нести припало мені». То ж хай Ірина не будить у ній колишню людину, не мучить сумнівами, адже вона виконала своє «завдання».

\*\*\*

Через місяць увечері на подвір'ї Ляуферів зібрався натовп селян. Стара Катря ходила між людей з пляшкою горілки і частувала, примовляючи: «За здоров'я молодих!» Ворота були відчинені, і на подвір'я заїжджали віз за возом з весільними гостями з усієї околиці. Фельс настояв, щоб весілля було бучним і пишним. Запрошені займають свої місця у святково прибраних кімнатах, а пані радникова проходить між гостями. їй здалося, що повернулися старі добрі часи. Звідкись взялася давня зарозумілість у цій прибитій роками і горем жінці: «Вона подала ласкаво надлісничим руку, а вчителів привітала лише гордим поклоном. Здавалось, немовби вона і не проживала з ними ніколи у ближчих товариських відносинах. Вони ніби вперше, і то з ласки, знайшлися в її домі...»

Вона пишалася, що її доньку вибрав найкращий чоловік в околиці. А особливо тішила стару пані купа весільних подарунків, і серед них - велика скринька зі сріблом на дванадцять персон, яку подарував Фельсів барон.

Приїхала на весілля і Маргарета. Вона постарішала і посумнішала. Ходила мовчки по кімнатах і слухала пані радникову, яка їй розповідала про нареченого. Та хвалилася, як Фельс любить Олену, який він добрий, і що віддав їм маленьку хатинку в місті. Матері з Генею легше буде там жити, а Ірина залишиться, звичайно, з Оленою. Далі пані радникова говорить, що Фельс «добрий, щирий хлопець, чесний, ретельний чоловік, і Олена буде з ним щаслива». Маргарета на це лише прошептала:

- Дай Боже, дай Боже...

Вона не може забути, що Олена так бездумно відмовила К-ому. Він тепер суддя, має великі доходи і живе безжурно, одружився з донькою багатого броварника. Мати сказала, що нічого, «нема нічого злого, щоби на добре не вийшло». Ще невідомо, як би до них поставився К-ий, чи був би такий прихильний. А що не так склалося, то винен тільки той безталанний Лієвич. Маргарета весь час думала про Олену. Зустрівшись, вони обидві збентежилися. Олена сказала:

- Бачите, Маргарето, я таки віддаюсь!

Зацікавлені гості сидять, перешіптуються, чекають молодого з молодого. Молодий незабаром приїде, а от де вона?

Ірина, з виглядом як на похоронах, сказала, що молода зараз з'явиться, вона пішла на кілька хвилин у свою кімнату.

Олена, у довгій білій сукні, справді заховалася в одині кутку, який їй ще лишився. Вона була зайнята дивною роботою - виймала зі скриньки один лист за другим і, не дивлячись, роздирає їх. Нарешті залишився один. Взяла до рук, але не витримала і вирішила прочитати в останній раз.

«Що твій медвідь коли-небудь і заслабнути, а навіть і в ліжку лежати може, ти б, певно, й не думала, серденько! Тепер якраз пора, в котрій посилаю тобі свої записки, Оленко; а що мене Василь, з котрим тепер разом мешкаю, насилу запакував до ліжка, а сам десь полетів по якогось лікаря, а самота така страшна, то й хочу по змозі до тебе говорити. Хотів би я, моя рибчино, щоб ти була тут, тримала руку на чолі - твою легеньку малу руку... тоді й не боліла би вона так сильно. Я собі уявляю, що ти тут біля мене, сидиш на ліжку... бачиш, Оленко? Любов таки найкраща з усього, що життя лише має!.. Тепер, наприклад, коли мене голова так шалено болить, ти б певно усього спробувала, щоб лише мій біль усмирити. Я переконаний: ти б се інакше робила, як ми, лікарі, а воно би, певно, скорше перейшло.

Ах, скільки мав би я тобі говорити! Маєш ще три місяці перед собою - а потому Великдень. Я все відкладаю на Великдень... душа так повна, ти мене знаєш... так, але лежачи, писати утомився...»

Це були останні слова Стефана, писані для неї. Василь переслав їх Олені.

Дівчина притиснула листа до уст, а потім подерла його на дрібні шматочки. Вона підійшла до вікна і закрила лице руками.

З вікна долітає чудовий запах лілей. Тихо шумів ліс. Незабаром почула, як під'їхав візок. Вона добре знає, хто ним приїхав, чий це короткий, голосний сміх.

Ноги під нею задрижали, у вухах щось бринить, а горло здавили корчі. Нерви напружені до краю. «Якесь незнане доти, упряме, дике **чуттєво обгорнуло її** - одне лише

чутство. Вона ненавидить. Ненавидить з цілої глибини своєї душі! Вбивала б, проклинала б, затоптувала б, як ту гадюку... Чи - його? - Адже вона винувата!! Сама, самісінька вона... І чим вона оправдається? Що вона людина?..

Вона заллялась несамовито сміхом.

...Приклякнвши до землі, вона ридала нервово-судорожним плачем; а коли увійшов він, підняла руки, немов би просила порятунку.

Він підвів її і притис до грудей.

- Ха-ха-ха! Ти плачеш, Олено? Ну, звичайно, як усі дівчата перед шлюбом!!!